

„*Lutherani omnes comburantur*”: *Legenda, források, rekonstrukció*

Legenda

R emélhetőleg nem sérték meg Szerémi-rajongókat azzal, hogy Szerémi György híradását is a legenda címszó alá sorolom: „Ugyanebben az évben [1518] jött be Magyarországra a lutheri hittanítás; deákok és királyi udvarosok hozták be. Hogy már nyilvánosan hirdették Budán, a nádor hármat megégetett közülük. Azután Verbőczy István nyolcat égettetett meg birtokán; mégis napról napra jobban elterjedt.”¹ Szerémi értesülései, ha ellenőrizhetők, akkor mindig pontatlanok vagy egyenesen tévesek, de ha nem ellenőrizhetők (mint ebben az esetben), akkor is teljesen légből kapottnak tűnnek.

A legendák körébe tartozó másik adat az, hogy az 1525. évi rákosi 4. tc. egyáltalán előfordul később a *Corpus Iuris Hungarici* hatályos joganyagában. Ennek 16. századi összeállítói, Mosóczi Zakariás és Telegdi Miklós igen szelektíven jártak el. Annak ellenére, hogy az 1525. évi törvényeket, így a *Lutherani omnes comburantur* cikkelyt is az 1526-os Szent György-napi országgyűlés Rákoson összességükben hatályon kívül helyezte,² az 1584-es *Decreta, constitutiones et articuli regum in clyti regni Ungariae* című törvénykönyvben, és ettől kezdve minden későbbi kiadásban ott találunk négy kivételezett artikulust, köztük az eretneküldözésre vonatkozót is. Zoványi Jenő szavával, a két jogtudós püspök évszázadokra „becsempészte” az eretnekégetés követelményét a magyar törvények közé.³

¹ SZERÉMI György *emlékirata Magyarország romlásáról, 1484–1543*, s. a. r. WENCZEL Gusztáv, Pest, Eggenberger, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 1), 76; SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, Bp., Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica, 5), 74. Az alábbiakban rövidítve idézett források: CIH = *Corpus Iuris Hungarici, Magyar Törvénytar*, szerk. MÁRKUS Dezső, 1: 1000–1526, Bp., Franklin, 1899; ETE = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, szerk. BUNYITAY Vince et al., 1–5, Bp., Szent István Társulat, 1902–1912; LVM = *Luther válogatott művei*, 5: *Bibliafordítás, vizsgálat, imádság*; 7: *Levelek*, szerk. CSEPREGI Zoltán, Bp., Luther, 2011–2013; MV = *Relationes oratorum pontificiorum, Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526*, Budapestini, [s. n.], 1884, reprint: Bp., METEM, 2001 (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Vatikáni magyar okirattár, II/1); *A reformáció nyelve* = CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Bp., Balassi, 2013 (Humanizmus és Reformáció, 34).

² CIH 1, 844–845.

³ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp., Genius, [1921], reprint: Bp., Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1986, 63.

Egy további legendának, a libetbányai vértanúk történetének burjánzásával most azért nem foglalkozom, mert Guitman Barnabás ezt jelen kötetben bőszéggel megteszi helyettem.

Mint időben utolsó legendát említem meg Rexa Dezsőnek 1898-ban megjelent *Az első máglya* című regényes elbeszélését, mely eltérő térben-időben játszódó eseményeket kontaminálva igyekszik a lutheránus mártíroknak emléket állítani.⁴

Források

A kortárs tanúk, akik az 1520-as évek magyarországi vallási mártírjairól nyilatkoztak, időrendben a következők: Martin Luther (egy 1524-ben kelt levelében⁵ és a Mária magyar királynéhoz intézett 1526-os ajánlásában⁶), Antonio Giovanni da Burgio pápai nuncius (két 1525-ös jelentésében),⁷ Conrad Cordatus (1529-ben megjelent könyvében⁸ és egy bizonyíthatóan 1529/30-ból származó saját kezű feljegyzésében,⁹ valamint utólag 1556-os posztillájában¹⁰), Peter Walach csicsvai várnagy két levelében,¹¹ a hutterita krónika névtelen, datálatlan bejegyzője,¹² valamint a már legendák között említett Szerémi György. Ezeket a tanúságokat öt eseményre és összesen 6 vagy 8 személy kivégzésére tudjuk vonatkoztatni.

Cordatus ugyan hosszú fogsága és többszöri üldöztetése ellenére nem lett a magyarországi reformáció vértanúja, de tőle származik az első hazai mártírológia. Említésszerűen 1529-es művében, majd név szerint 1556-os posztillájában sorolta fel a Magyarországon mártíriumot szenvedett lutheránusokat: az ismeretlen Gregorius Bra(g)mant, a felső-ausztriai Johannes Baumgartnert (1524), egy névtelen budai polgárt (1525) és a libetbányai tanítót (Gregori? 1527?), akinek vértanúsága körülményei máig történeti vita tárgyát képezik.¹³

⁴ REXA Dezső, *Az első máglya: elbeszélés a magyar reformáció előidejéből*, Bp., Hornyánszky, 1898.

⁵ LVM 7, 397 (793. sz.).

⁶ LVM 5, 471.

⁷ Vö. ETE 1, 210, 212–213.

⁸ *Vrsach warumb Vngern verstötet ist / Vnd ytzt Osterreich bekriegeret wird. Mit anzeigung / Wie man widder den Türcken kriegem / Vnd das feld behalten soll / an das kriegsvolck unsers Genedigsten Herren / Herr Jo. Churfürsten zu Sachssen etc. widder die Türcken. mit sampt einem gepet.* Durch Conradum Cordatum Prediger zu Zwickaw, [Erfurt, Sachs], 1529 (VD 16. C 5056), A2r: „Die Ungern Gregorium von Braman. Die deutschen Linhart Keser.”

⁹ E levél eredeti példányának margójára Conrad Cordatus 1529 körül a következő megjegyzést írta: „Johannes volt a neve, a testvérem, Martin Cordatus szolgája, az általa árult könyveket pedig az én pénzemen vettem”. LVM 7, 397. Későbbi művében a mártírok névsorában mint a felső-ausztriai Johannes Baumgartnert szerepelteti.

¹⁰ *Auflegung der Euangelien / an Sontagen unn fürnembsten Festen [...] / Durch Conradum Cordatum / der heyligen Schrifft Doctor. Sampt einer Vorrede Philippi Melanthonis*, Nürnberg, Georg Merkel, Johann VomBerg & Ulrich Neuber, 1556 (VD 16. E 4599), II, 361.

¹¹ *Täuferquellen Oberungarn*, Nr. 15290624–15290626. Köszönettel tartozom Prof. Dr. Martin Rothkegelnek, aki az alábbiakban is idézett kéziratot anyaggyűjtését rendelkezésemre bocsátotta.

¹² *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn*, hg. Josef BECK, Wien, Gerold, 1883, reprint: Nieuwkoop, de Graaf, 1967 (Fontes rerum Austriacarum, Diplomataria et acta, 43), 67–69.

¹³ Ioannes RIBINI, *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III.*, Posonii, Lippert, 1787, 20; Josef RYDEL, *Bericht über das Martyrium zweier Lutheraner im Sobler Comitete vom 24. August 1527*, Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1886, 43–46; RÉVÉSZ Kálmán recenziója az ETE 1. kötetéről: Századok, 1902, 654–660, 760–765, 659; KARÁCSONYI János – RÉVÉSZ Kálmán, *Szóváltás az „Egyháztörténelmi emlékek” ügyében*, Századok, 1903, 75–83; ETE 2, 424; ZOVÁNYI, *i. m.*, 101; SZOLÁR Ferenc, *A libetbányai vértanúk hiteles története*, Evangélikus Lap, 1913/50 (december 13.), 6–7. Az utóbbi

A legtöbbet az első vértanúról tudjuk: ő Martin Cordatus szolgája, Johannes Baumgartner volt Felső-Ausztriából, aki az ekkor már Wittenbergben tartózkodó Conrad Cordatus megbízásából hozott könyveket Magyarországra 1524 őszén.¹⁴ Mártírhalálának helyszíne ismeretlen, ahogy az őt elítélő hatóság sem azonosítható.

Egy budai lutheránus 1525. augusztusi kinvallatásáról és kivégzéséről Burgio számol be kéthetenkénti ritmusban Rómába küldözgetett jelentéseiben. A nevét bizonyára nem is tudta, más körülményeket pedig nem tartott fontosnak közölni, mert érdekesebb volt számára az udvarnak, főleg pedig a királynénak a magatartása. Valószínűleg erre a kivégzett személyre vonatkozik Cordatus későbbi meghatározása, hogy budai polgár, aki pár éve lakott az országban. Burgio szerint Buda városa ítélte el, esetleges megégetését nem említi. Az 1526-os Luther-ajánlás e két esetre utalhatott többes számban, a Cordatustól kapott hírek alapján:

„ezzel intve Felsegedet arra, hogy bátran és vidáman tartson ki Isten szent ígéjének Magyarországon történő támogatásában, miután azt a jó hírt kaptam, hogy Felseged az evangéliumhoz vonzódna, bár az istentelen püspökök – akik Magyarországon hatalmasak és szinte minden a kezükben van – mégis nagyon gátolják és akadályozzák, olyannyira, hogy *némelyek* ártatlan vérét is kiontották kegyetlenül tombolva Isten igazsága ellen.”¹⁵

A libetbányai eset első említése is Cordatustól való, 1556-ból: „egy iskolamester Zólyomban”. A történet lépcsőről lépésre fog majd színesedni, kiegészülni nevekkal, további szereplőkkel és pontos időpontokkal. Annyi bizonyos, hogy Luther biztosan nem, Szerémi pedig valószínűleg nem erre az esetre utalt összefoglaló megjegyzéseiben.

Ehhez képest igen megbízhatóan hagyományozódott Gregor Braman vagy Bragman neve, Cordatus könyvének megjelenése (1529) biztos *terminus antet* ad a mártírium időpontjára nézve, és az 1556-os, Cordatus-féle felsorolás azt is kizárja, hogy ez a Gregorius akár a majdan Gregori néven elhíresülő libetbányai tanítóval, akár a névtelen budai polgárral lenne azonosítható. Jobb híján, feltételelesen az alábbi 1. táblázatban egy másik névtelen vértanúval hozom kapcsolatba, azzal az Ulmból származó szerzetessel, akit a hutterita krónika szerint 1528-ban Pozsonyban égettek meg (hogy ennek svájci szerzetestársai milyen sorsra jutott, arról maga a krónika is megvallja tájékozatlanságát). Az időrendet figyelembe véve¹⁶ (Cordatus 1528-ban éppen Magyaróvárott tartózkodott a helytartó Mária királyné környezetében), valamint a táblázat mátrixából leginkább ez a megoldás

helyen idézett, közeli korú beszámolóknak tekintett forrás is tartalmaz kronológiai ellentmondásokat, ugyanis 1527 augusztusában János király már nem lehetett Budán. Vö. GUTTMAN Barnabás, *A libetbányai lutheránus vértanúk történetéhez = A Duna vallomása: Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*, szerk. ÁBRAHÁM Barna, PILECKY Marcell, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 177–186.

¹⁴ FRAKNÓI [FRANKL] Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, Bp., Szent István Társulat, 1884, reprint: Bp., Históriaantik Könyvesház, 2010, 125; ETE 1, 148–149.

¹⁵ LVM 5, 471. (Kiemelés tőlem: Cs. Z.)

¹⁶ Leonhard Kaiser 1527, Pozsony 1528, Cordatus 1529: csupa közeli korú események, nem is fordul elő a pár évvel korábbi bécsi Tauber-máglya.

kínálkozik. Maguk a habánok sem mint újrakeresztelőről, hanem általánosságban mint az evangélium hirdetőjéről emlékeztek meg a névtelen pozsonyi mártírról. A hutterita krónika adatai – szemben a pletykafészek és intrikus Szerémivel –, ahol párhuzamos forrásokból, nyomozati aktákból, eretnekellenes rendeletekből ellenőrizhetőek, ott többnyire igen pontosnak és hitelesnek bizonyulnak, ugyanis egykorú, szóbeli hagyományra mennek vissza, melyet a zárt közösség folyamatosan adott tovább.¹⁷

Az időrendben legutolsó mártír, Andreas Fischer emlékezetét mindenekelőtt a Szepességben őrizték meg. A kortárs lőcsei tanácsos és krónikás, Conrad Sperfogel¹⁸ arról tudósít, hogy 1529. március 7-én *eyn lutterist von Martino Lutter* Lőcsén tűnt fel. Ez az Andreas Fischer gyűléseken követői kört gyűjtött maga köré és Svedlőren prédikált, mégpedig nyilvánosan a templomban. Május 13-án Fischert, feleségével együtt, aki követte őt mindenhová, Johann Katzianer kapitány parancsára elfogták és lutheránusként halálra ítélték. Fischer meglepő módon mégis túlélte az 1529. június 25-re kitűzött ítélet-végrehajtást, feleségét azonban vízbe fojtották.

Nagyon tanulságos egy szemtanúnak, a kivégzésért felelős csicsvai várnagynak, Peter Walachnak a történetekkel egykorú tudósítása:

„Az úr utasítása szerint Andreast gerendára feszítve és felakasztva kellett megfojtanunk és végül a mélybe taszítanunk. Másnap, mikor két kötéllel megkötöttük, a nyakán kívül a kezét és a lábát is, minden kötél elszakadt, és ő a vár magas tornyából fejfel a sziklára zuhant. Aztán felkelt és elmenekült. Közben olyan mennydörgés, villámlás és szélvihar támadt, amelyet korábban sem nem láttunk, sem nem hallottunk. Úgy tűnt, hogy az egész vár lángokba burkolózott. Két kifeszített lepel tűnt föl, rajtuk égő gyertyák. Az összes ágyúk és puskák mind csütörtököt mondtak, úgyhogy már életünkéről is lemondunk. Másnap végül vízbe fojtottuk feleségét, és így helyreállt a nyugalom. Maga Andreas és a felesége ugyanis mindketten lutheránusok voltak.”¹⁹

¹⁷ Vö. *Katalog der hutterischen Handschriften und der Drucke aus hutterischem Besitz in Europa*, hg. Matthias H. RAUERT, Martin ROTHKEGEL, Gütersloh, GVH, 2011 (Quellen zur Geschichte der Täufer, XVII/1–2).

¹⁸ Conrad Sperfogel naplója, autográf: Archiv Evanj. A. V. Cirkev. Zboru v Levoči, V/A/2 (nr. 86). Egy 18. századi másolat Budapesten található (OSzK, Fol. Lat. 3108). Kivonatolva: Caspar HAIN, *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung. Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, 1–3, Lőcse, Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1910–1913, 40–42; *A reformáció nyelve*, 382–390.

¹⁹ Martin Rothkegel kéziratoss anyagyűjtésében (*Täuferquellen Oberungarn*) Nr. 15290626; *A reformáció nyelve*, 188. (Csicsva, 1529. június 26.): „Praesentibus significamus ex commissione d[omini] n[ostri] g[raciosi], que acta sunt feria 6ta in crepusculo de quodam Andrea Ffisser, qui captus extitit apud nos, ut ipsum aut in aquam aut cum precipitatione morti traderemus. Contigit, ut secundum mandatum domini ipsum Andream de turri alciori prius super trabes extenssum et suspensum suffocarem et tandem precipitarem. Cum cras fuit ligaturque cordis duabus, super collum manus et pedes, omnes corde rupte sunt et ipse de turri alciori de castro precipitatus est super petram. Tandem affuit et evasit. Insuper venit tonitruus et fulmina, ventorum rabies, quae ante [nec] audite nec vise sunt. Castrum aparebat, quod ignis incremento ubique ardebat. Vela duo extensa, super quod vellum candeles vise sunt ardentis. Machine et pixides, quas habemus igni [...] omnes recusaverunt, ita quod iam de vita nostra desperavimus. Tandem die altera uxorem illius submersimus et facta est tranquillitas. Ipse enim Andreas et uxor illius Lutteriani ambo sunt.”

A várnagy beszámolója két hasonló tartalmú, ám különböző megfogalmazású változatban maradt fenn (mint Eperjesre és Bártfára egyidejűleg küldött eredeti levelek, lásd alább a 2. táblázatban). Az eltérő részletek Walach mentegetőző és önigazoló igyekezetét mutatják, vagy – jóhiszemű megközelítésben – az égi jelek és rendkívüli természeti jelenségek által kiváltott zavarodottságát. Az ugyanazon nap, közvetlenül az események után kelt beszámolók közül feltehetőleg a csapongóbb (eperjesi) a korábbi, míg az összeszedettebb (bártfai) a későbbi. A hírek rövid időn belül az egész országrészt bejárhatták, növelve a Fischer iránti kíváncsiságot és babonás tiszteletet, azaz biztosítva további sikereit. 1529 júliusában Fischer ismét feltűnt Lőcsén és Svedlëren. Az utóbbi városban, ahol megnyerte magának a tanácsot, 70–80 személyt keresztelt meg nyilvánosan. A történetnek legkétszögesebb ezen a pontján lesz nyilvánvaló, hogy Fischer egyáltalán nem lutheránus, hanem újrakeresztelő volt.

De mielőtt kizárnánk a csicsvai kivégzést a rákosi törvénycikk hatástörténetéből azzal az indoklással, hogy itt nyilvánvalóan anabaptisták akasztásáról és vízbe fojtásáról volt szó, nem pedig lutheránusok megégetéséről, érdemes felidézni Sperfogel naplójából Katzianer közvetlenül ezt megelőző üzenetét a lőcseiekhez, melyben Gregor Kienast lőcsei bírót megégetéssel fenyegeti, amennyiben nem hagy föl lutheránus tévelygéseivel: „so er nicht vird ablassen fon seiner lutherischen veyß, so voll er ihn mit seinen zweyen anhangern und mit andern lutherischen im rauch gen himmel senden”.²⁰ Sperfogel szándékosan idéz el minden olyan részletnél, mely rossz fényt vet személyes riválisára, Kienastra, vagy őt a lőcsei polgárok lutheránus frakciójával hozhatja kapcsolatba, ezért a bejegyzések hitelességét óvatosan kell kezelnünk, de akár Katzianer szóbeli üzenetében, akár Sperfogel tollán fogalmazódtak ezek a mondatok, annyi biztos, hogy 1529-ben Lőcsén komoly veszélyként merült föl a lutheránusok megégetésének lehetősége, és hogy Fischert a krónikás Sperfogel naplójában nemes egyszerűséggel *lutterischer predigernek* titulálta.²¹

Hogyha a *comburantur* követelményére, a máglyahalálra koncentrálnánk, akkor két forrásszerűen igazolható (Baumgartner, Pozsony) és egy nehezebben megfogható (a legendák kódébe vesző libetbányai) esettel van dolgunk, és nagyjából ezekre húzhatjuk rá Szerémi általánosító és bizonytalan mondatát a nádor által megégetett három lutheránusról (azzal a megjegyzéssel, hogy a részletek sehol nem stimmelnek: vagy a helyszín vagy az ítélkező hatóság vagy az ítélet neme tér el). Azt a nehézséget, hogy az egyetlen, valóban budai kivégzés idejében, 1525 augusztusában éppen az ugyanazon mondatban külön említett Werbőczy István volt a nádor, már nem is fejtegetem.

A forrásokat olvasva azt gondolnánk, hogy leginkább a mennyei jelenségek közepette csodálatosan megmenekült Andreas Fischernek volt esélye legendás hőssé válni, hisz a legendaképződés úgyszólván a kivégzés napján megkezdődött. A hatásosan előadott történet ennek ellenére, úgy tűnik, nem hagyta el a városi levéltárak polcain, nem látott nyomdáfestéket, nem jutott el a későbbi nagy protestáns kompilátorokig. Ennek egyik oka az lehetett, hogy már a levelek első olvasói sem adtak hitelt a csodás elbeszélésnek, és

²⁰ *A reformáció nyelve*, 383.

²¹ *Uo.*, 384.

inkább a várnagy mulasztásával magyarázták a sikertelen kivégzést. Georg Moller (Molitor), később lutheránussá lett lőcsei plébános Fischer menekülését naplószerűen vezetett jegyzőkönyvében²² a *dimissus est* = ‘elengedték’ szavakkal adta vissza, azaz a végrehajtó hatóság felelősségét hangsúlyozta.²³ A másik valószínű ok pedig az volt, hogy az anabaptista miszisionárius Fischer nem hagyott a Szepességben maga után tartósan fennmaradó követői kört, mely emlékét ápolhatta volna. Működését kizárólag ellenfelei és a vele ellenséges intézmények, városi tisztségviselők és városi irattárak örökítették meg. Georg Moller lőcsei plébánosnak a szepességi papi fraternitás jegyzőkönyvében tett bejegyzései szerint 1542-ben Georg Leudischit majdnem ugyanabban a sorsban osztozott, amelyben korábban az újrakeresztelő Andreas Fischer, akit Bebek Ferenc letaszított Krasznahorka várfaláról.²⁴

Rekonstrukció

Az 1523. évi budai országgyűlés 54. cikke az addigi eretnekellenes törvényekkel összhangban fej- és jószágvesztéssel sújtotta a lutheránusokat.²⁵ Ehhez képest jelent változást majd a megégetési szankció. Az 1525-ös rákosi cikkeket Burgio küldte meg másolatban Rómába, egyedül ennek az iratnak a felirata őrizte meg az 1524-es Kisasszony-napi országgyűlés cikkeinek emlékét: „Articuli in conventu generali pro festo nativitatis sacratissimae virginis Mariae editi 1524. et in diaeta similiter generali pro Dominica Jubilate in campo Rákos celebrata reformati 1525.”²⁶ Azaz – ahogy Burgio mindkét gyűlés résztvevőjeként a feliratban összefoglalja – a Rákoson hozott törvényekről már az előző őszön tárgyaltak a rendek, de képtelenek lévén áthidalni a mágnások és a köznemesi párt között feszülő politikai ellentéteket, az országgyűlés akkor határozathozatal nélkül feloszlott. 1525 májusában azután újra az előző évi javaslatokat vették napirendre. Az 1524-es országgyűlés vizsgálmairól más források mellett (Ursinus Velius, Guiodoto, Burgio) a Mária és Brandenburgi Albert közti intenzív politikai levelezésben olvasni.²⁷ Többek között komolyan felmerült – egy régensi grémium kinevezésével – II. Lajos királyi jogkörének korlátozása.

Valószínűleg már az országgyűlés utáni időszakra, talán októberre esik Johannes Baumgartner megégetése, és a megégető, ha nem is jogszerűen, de mindenképpen a nemzeti párt által beterjesztett törvényjavaslat szellemében járt el.

A politikai erőviszonyok azonban fél év alatt megváltoztak, az udvar már nem tudta a köznemesi oldalról érkező javaslatokat olyan sikeresen negligálni, aminek egyik magyarázata az, hogy az udvari párt legaktívabb politikusát, Szalkay László esztergomi érseket a pápai

²² *Matricula Molleriana*, az eredeti a késmárki líceumi könyvtárban; 18. századi másolatok Budapesten (OSzK, Fol. Lat. 2331; Fol. Lat. 2110; Fol. Lat. 2086/2). Ezek és másutt őrzött másolatok alapján kivonatossan kiadva: ETE 2, 389–461.

²³ ETE 2, 391.

²⁴ ETE 2, 407, 417.

²⁵ CIH 1, 824–825.

²⁶ VESZPRÉMI [a keresztnév hiányzik], „*Lutherani comburantur*”, Új Magyar Sion, 1880, 401–411, 409; ZOVÁNYI, *i. m.*, 48.

²⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. HA, Ordensbriefarchiv Nr. 27234 (1524. szeptember 20.).

oldalkövet, Lorenzo Campeggio jelenléte hosszú időre tétlenségre kényszerítette.²⁸ Ilyen értelemben nem véletlen, hogy éppen egy olyan országgyűlés szavazta meg a lutheránusok megégetését, melyet egy bíboros-legátus tisztelt meg figyelmével.

1525-ben Rákoson az idegen követeket a pápai nuncius kivételével (például a velencei Guidotót és az osztrák Schneidpöcköt) kiutasították az országból, és az elhíresült szigorúbb törvény született a lutheránusok ellen (4. tc.),²⁹ amelyet a köznemesi párt elsősorban a német udvaroncokon akart alkalmazni – akik szerintük mind lutheránusok voltak.³⁰ Bár a király korábbi gyámja, Brandenburgi György magyar alattvaló volt, a rákosi idegenellenes végzések 7. cikkelye kifejezetten az ő személyével foglalkozott. A rákosi artikulusokat ugyan a király nem szentesítette, de hat héttel később, a hatvani gyűlés után ezek – egy politikai kompromisszumnak köszönhetően – mégis törvényerőre emelkedtek. 1526 tavaszáig, a rákosi Szent György-napi országgyűlésig voltak hatályban, mely 17. cikkében az összes hatvani végzést újra eltörölte.³¹

A *Lutherani omnes comburantur* rendelkezés tehát mintegy 10 hónapig élt, ez idő alatt történt az említett budai kivégzés 1525 augusztusában, melyről mégsem állítható, hogy biztosan megégetés lett volna. Sőt, ugyanerre az időszakra esik Conrad Cordatus és Johannes Kresling reformátorok elfogatása és tízhónapos esztergomi fogsága is, akiket nemhogy nem égettek meg, de komolyan még fővesztés sem fenyegette őket.³² Az időben ezután következő máglyákat, a bizonytalan hitelű libetbányait 1527-ben és a megbízhatóbb tudósításból ismert pozsonyit 1528-ban szigorúan véve már nem lehet jogilag a rákosi-hatvani cikkelyre alapozni. Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy az 1525. évi 4. cikkelyt időrendi okokból nem tudjuk oksági kapcsolatba hozni a kor dokumentált eretnekegetéseivel.

Valószínűleg nem volt olyan egyszerű megégetni valakit a Jagelló-kori Magyarországon, mint a Habsburg tartományokban, Németalföldön vagy Ausztriában.³³ Paulus Speratust sem olyan komolyan fenyegette 1523 tavaszán Olmützben – II. Lajos jelenlétében – a máglyahalál veszélye, mint ahogy ezt ő maga vagy az utókor sokszor látni szeretne volna.³⁴ Fontosabb volt az elrettentő hatás, mely szemlátomást jól működött: aki személyében fenyegetve érezte magát, az inkább önként távozott békésebb tájakra, kiszállva a hatalmi küzdelemből.

Érvényes marad a régi tapasztalat, hogy egyik ügyben sem a törvények érvényessége, hanem a hatalmi erőviszonyok, a politikai érdekek voltak döntőek. Példaként megint

²⁸ Vö. KUBINYI András, *Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése*, Actas, 1994/1, 102–119; ugyanez: K. A., *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Bp., METEM, 1999 (METEM Könyvek, 22), 147–160.

²⁹ ETE 1, 204; CIH 1, 828–829.

³⁰ MV 190, 193; ETE 1, 202.

³¹ CIH 1, 844–845; SÓLYOM Jenő, *Luther és Magyarország: A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*, Bp., Hornyánszky, 1933, reprint: Bp., Magyar Luther Szövetség, 1996 (Magyar Luther Könyvek, 4), 64–66.

³² CSEPREGI Zoltán, *Udvari lelkész az esztergomi börtönben? Conrad Cordatus (1480–1546) tevékenysége Magyarországon*, Limes, 2001/3, melléklet, 65–72.

³³ LVM 7, 363–366, 395–396, 545.

³⁴ *A reformáció nyelve*, 135.

az egyidejű, jól ismert történetet tudom felhozni. A kancellári tisztet is betöltő Szalkay Lászlónak 1525 tavaszán éppen jól jött, hogy a Cordatus és Kresling elleni eretneknyomozással visszaállíthatja a köznemesi párt szemében megingott tekintélyét. Vádként a lutheri prédikáció és Kresling házassága merült föl, ezzel akár az 1523-as, akár a friss törvény szerinti főbenjáró tényállás forgott fenn.³⁵ Formális eljárást mégsem indítottak Cordatusék ellen.³⁶ Szalkay primásnak később, a hetente változó érdekszövetségek és politikai forgatókönyvek idején (és Lorenzo Campeggio pápai legátusnak az országból való távozása után) valószínűleg már nem volt szüksége ilyen kirakatperre.³⁷

Ahogy a történeti kutatásban mintegy száz éve elfogadott az az értelmezés, hogy a Mohács előtti eretnekellenes törvényeknek elsősorban politikai, udvarkritikus, idegenellenes éle, motivációja és szándéka volt – ami már magából a cikkelyek sorrendjéből is kiolvasható –, úgy e törvények végrehajtásában vagy végre nem hajtásában is ugyanezeket a szempontokat kereshetjük. Ezt a megközelítést erősíti az a kitétel, mely az üldözés kötelezettségét kiterjeszti egyháziakra és világiakra egyaránt, továbbá az a hatvani kiegészítés is, hogy a megégetettek vagyona a kincstárra száll. Az eretneknyomozás tartalmi kérdései háttérbe szorultak. A köznemesi párt „a királyné lutheránus németjeinek”³⁸ a kompromittálásában lelte meg a hatásos szert az idegen (velencei, Habsburg, német birodalmi) befolyás semlegesítésére.³⁹ Másrészt viszont nem foglalkoztak nyilvánvaló eretnekkel, ha éppen senkinek sem álltak útjában, vagy ha befolyásos pártfogókkal rendelkeztek.

Ez a gondolatmenet még inkább elszakítja egymástól a *Lutherani omnes comburantur* cikkelyt és az ezzel egyidejű kivégzéseket. Inkább estek latba a barátságok, humanista kapcsolatok (Kreslingék esetében), személyes féltékenység vagy a gazdasági rivalizálás (talán a budai történetben), a messziről jött versenytársak kiiktatása (Fischernél) vagy egyszerű indulatok – mint a jogkövetés, a hitvédelem vagy a hagyománytisztelet. Jelenleg nem tudjuk pontosan megmagyarázni, miért lett mártír éppen az, akit megégettek, és miért nem, aki ugyanonnan szabadon távozott.

Leszögezhetjük, hogy évszázadokra szóló hatástörténete a *Lutherani omnes comburantur* törvénycikknek alakult ki, nem pedig az ezzel egyidejű vagy erre visszavezethető máglyahaláloknak. Az 1520-as évek magyar vértanúi feledésbe vagy ellentmondásos legendák ködébe merültek, ezzel szemben a csupán börtönt járt, majd emigrációba kényszerített Cordatus vagy Dévai Máttyás váltak a hagyományban a magyarországi reformáció mártírjaivá.

³⁵ ETE 1, 204; *per auersi maridato*. Vö. Campeggio legátus június 18-i jelentése: MV 224; ETE 1, 207.

³⁶ Dionysius Schneyder írja Budáról Körmöcbányára (1525. augusztus 19.): „Dy prediger sitzn noch, aber nit hartt. Ir sach ist verschoben, byß der pyschpeck reverendissimus von Gron perschändlich hinauff (kan Gron) kumbt.” Peter RATKOŠ, *Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526)*, Bratislava, Vydav. SAV, 1957, 71 (nr. 32).

³⁷ KUBINYI András, *Az 1525. évi „kalandos szövetség”* = Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára, szerk. BERTÉNYI Iván, Bp., ELTE, 1980, 141–153.

³⁸ MV 190, 193; ETE 1, 202.

³⁹ Markus HEIN, *Maria von Habsburg, der ungarische Hof und die Reformation in Ungarn = Maria von Ungarn (1505–1558) – Eine Renaissancefürstin*, hg. Martina FUCHS, Orsolya RÉTHELYI, Münster, Aschendorff, 2007 (Geschichte in der Epoche Karls V., 8), 261–272, itt 272.

1. táblázat: Cordatus mártírkatalógusa

	1524 októbere megégetve	Buda, 1525 augusztusa	Libetbánya, 1527? megégetve?	Pozsony, 1528 megégetve
Luther 1524 (levél Nicolaus Hausmannak), LVM 7, 397. (793. sz.)	Ugyanez történt a magyarországi Budán egy Georg nevű könyvárus-sal, akit maga köré feltornyozott könyveivel együtt égettek meg, igen bátran szenvedett az Úrért.			
Burgio 1525 (jelentések), ETE 1, 210, 212k.		han condannato hoga la morte un Lutherano [...] è stato tormentato et confessa		
Luther 1526 (ajánlás), LVM 5, 471.	az istentelen püspökök [...] némelyek ártatlan vérét is kiontották kegyetlenül tombolva Isten igazsága ellen	az istentelen püspökök [...] némelyek ártatlan vérét is kiontották kegyetlenül tombolva Isten igazsága ellen		
Cordatus 1529, <i>Vrsach</i> , A2r.				Die Ungern Gregorium von Braman [?]
C o r d a t u s 1529/30 (kézirat), vö. LVM 7, 397.	Johannes volt a neve, a testvérem, Martin Cordatus szolgálja, az általa árult könyveket pedig az én pénzemen vette.			
Cordatus 1556, <i>Auslegung</i> II, 361.	Ev. Hansen Baumgartner aus dem Landte ob der Ens	Burger zu Ofen, der in Ungern etliche Jar gewonet hat	Schulmeyster im Alten Sol	Ev. Gregorien von Bragman [?]

	1524 októbere megégetve	Buda, 1525 augusztusa	Libetbánya, 1527? megégetve?	Pozsony, 1528 megégetve
Hutterita krónika, BECK, 67–69.				ein münich aus dem Schweitzer landt, der andere ist eines Burgers Sun von Ulm
Szerémi György, MHHS 1,76; SZERÉMI, <i>i. m.</i> , 74.	Hogy már nyilvánosan hirdették Budán, a nádor hármat megégetett közülük = Palatinus tres fecerat comburere ?		Hogy már nyilvánosan hirdették Budán, a nádor hármat megégetett közülük = Palatinus tres fecerat comburere ?	Hogy már nyilvánosan hirdették Budán, a nádor hármat megégetett közülük = Palatinus tres fecerat comburere ?

2. táblázat: Andreas Fischer sorsa

	1529 júniusa
Conrad Sperfogel, <i>A reformáció nyelve</i> , 384.	Item am freytag for Visitationis Marie hat man den büben Andream Fischer und sein haußfrau zu Tsitsva gericht als ein lutterischen ketzer und ferführer des armen unferstendigen folks. [...] Item man hat sein veib ertrenckt und ihn zu dem schloß auf gehangen, da hat er (als man sagt) etlich stund gehangen und darnach herabgefallen und darfon gangen gar wenig ferseert.
Peter Walach Eperjesre, <i>Täuferquellen Oberungern</i> , nr. 15290624.	Habui quendam vinctum nomine Andream Ffisser, qui a tempore domini Catzyany sub castro Czyzea castra <...> etati detentus extitit in castro. [...] Tandem dominus <...> litteris suis nunciavit, ut dictum Andream de castro precipitarem aut in aquam submergerem <...> cum uxore propter fidem Lutterianam et sectam eorum. Feci iuxta preceptum domini, et prius suspendi illum de castro, et cum iam mortu[us] fuisset, tandem precipitasset ipsum de castro. <Cum> autem ad mortem ductus est et detrussus, laquea aut corde, cum quibus ligatus extitit duplicibus nodis, rupte sunt – super collum manibus et pedibus, insuper precipitatus est ex turri alciori usque petram! Tandem fugam accepit, quia crepusculum noctis iam fuit. Post hoc venit tonitruus cum fulmine et vento, rabie, quod ante ante nullus hominum visus est [!], quod tota arx trebitabat. Insuper vise sunt candeles due super vela extensa, que ardebant et totum castrum undique circumdatum fuit igne, quod omnes teriti fuimus vehementer cum omni familia nostra. Tandem ipsius uxorem altera die in aquam submerssi. [...] Eciam nec pixides aut machine globos suos emisserunt tempore ipsius mortis. Tandem altera die statim cum ignem aposui globos egerunt.

	1529 június
Peter Walach Bártfára, <i>Täuferquellen Oberungern</i> , nr. 15290626. <i>A reformáció nyelve</i> , 188.	Az úr utasítása szerint Andreast gerendára feszítve és felakasztva kellett megfojtanunk és végül a mélybe taszítanunk. Másnap, mikor két kötéllel megkötöttük, a nyakán kívül a kezét és a lábát is, minden kötél elszakadt, és ő a vár magas tornyából fejjel a sziklára zuhant. Aztán felkelt és elmene-kült. Közben olyan mennydörgés, villámlás és szélvihar támadt, amelyet korábban sem nem láttunk, sem nem hallottunk. Úgy tűnt, hogy az egész vár lángokba burkolózott. Két kifeszített lepel tűnt föl, rajtuk égő gyertyák. Az összes ágyúk és puskák mind csütörtököt mondtak, úgy hogy már életünk-ről is lemondunk. Másnap végül vízbe fojtottuk feleségét, és így hely-reállt a nyugalom. Maga Andreas és a felesége ugyanis mindketten lutheránusok voltak.
Georg Moller, <i>Matricula Molleriana</i> (= MM), 41 = ETE 2, 391.	Eadem feria sexta, qua taxati sumus, magnus hereticus, scilicet Andreas Fyscher, qui Leutschovie et in Iglo et in Schwedler sua secta Luterana et predicatione mala, qui nonnullos rebaptisavit et multa mala in Germania fecit, ex arce Tschitzwar cum uxore sua scilicet iussu m[a]g[nifici] dom[in]i Jo[ann]is Catzianer, regie ma[est]atis capitanei supremi, aquis submergi iussus est. Qui iterum dimissus est, sed accipiet adhuc mercedem condignam, nam rebaptisavit multos in Schwedler, sed evasit ut latro.
	1542 előtt
Georg Moller, MM 307 = ETE 2, 407.	Feria 6. Magna 1542. Et nisi avisatus Rosznavia occulte discessisset, dominus Bebeck misisset eum de castro Crasnahorca precipitare, sicut fecit illi heretico Andree Fischer, ita et huic fecisset discipulo Andree propter hereses suas.
Georg Moller, MM 320 = ETE 2, 417.	Cur dominus Bebeck, ut constat d[ominacioni] v[est]re r[ever]ende, eum, si non occulte evasisset, ex arce Crasnahorr precipitare eundem voluit, sicut inde Andream Fischer anabaptistam, magistrum suum, eiecit?